

Література

1. Бойчук Ю. Д. Екологія і охорона навколишнього середовища / Ю. Д. Бойчук, Е. М. Солошенко, О. В. Бучай. – Суми : Університетська книга, 2002. – 284 с.
2. Буркинский Б. В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б. В. Буркинский, В. Н. Степанов, С. К. Харичков. – О. : ИПРЭИ НАН Украины, 1999. – 350 с.
3. Гирусов Э. В. Экология и экономика природопользования / Гирусов Э.В. [и др.]. – М. : Закон и право ; ЮНИТИ, 1998. – 455с.
4. Корсак К. В. Основы екології / К. В. Корсак та ін. – К. : МАУП, 2005. – 240 с.
5. Мельник Л. Г. Екологічна економіка / Л. Г. Мельник. – Суми : Університетська книга, 2002. – 346 с.
6. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в Україні у 2008 р. – К., 2009.
7. Софронова Т. А. Екологічні основи природокористування / Т. А. Софронова. – Л. : Новий Світ, 2003. – 248 с.

Надійшла до редколегії 18.11.2009

Анотації

Визначено, що основними забруднювачами навколишнього середовища є підприємства промисловості, комунального господарства і транспорт. Для вирішення цих проблем в Україні виділено три механізми реалізації еколого-економічної політики, які потребують удосконалення в нових умовах господарювання.

Определено, что основными загрязнителями окружающей среды являются промышленные предприятия, предприятия коммунального хозяйства и транспорт. Для разрешения этих проблем в Украине выделено три механизма реализации эколого-экономической политики, которые требуют усовершенствования в новых условиях хозяйствования.

It is pointed that the main polluters are industrial enterprises, municipal enterprises and transport. There are three mechanisms of environmental and economic policy realizing demanding improvement in new management conditions in order to solve these problems in Ukraine.

УДК 343.97

О. В. ЛІТВИНОВА,

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем профілактики та розслідування злочинів
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВІ ВІДМІННОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Особа, яка потерпіла від неправомірних дій щодо неї, потребує правового і соціального захисту. Одним із способів такого захисту є передбачена Конституцією України гарантія судового захисту прав особи. Відповідно до ст. 15 Цивільного кодексу України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення. Сучасне цивільне законодавство передбачає досить широке коло можливостей особи здійснювати захист своїх прав. Як свідчить практика, найбільш поширеним є все ж таки судовий захист цивільного права та інтересу; він проголошений основною засадою цивільного законодавства.

Судовий захист порушеного права передбачає звернення потерпілої особи до суду із позовом про захист, зокрема із позовом про відшкодування заподіяних збитків чи відшкодування

моральної (немайнової) шкоди.

Загальний порядок пред'явлення цивільного позову врегульовано Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України). У випадку ж заподіяння шкоди злочином можливість захисту майнових інтересів потерпілої сторони передбачена Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК України). Так, ст. 28 КПК України визначає, що особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, при провадженні в кримінальній справі вправі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом із кримінальною справою.

Якщо порядок пред'явлення та розгляду цивільного позову в порядку цивільного

судочинства детально врегульовано ЦПК України, то порядок пред'явлення цивільного позову в кримінальному судочинстві на сьогодні має певні прогалини.

Враховуючи це, Пленум Верховного Суду України роз'яснив судам, що при розгляді цивільного позову в кримінальній справі з питань, не врегульованих КПК України, суд може керуватися відповідними нормами ЦПК України [2]. У той же час, цивільний позов, заявлений у порядку кримінального судочинства, та цивільний позов, заявлений у порядку цивільного судочинства, враховуючи специфіку підстав їх подання, мають певні особливості, котрі слід враховувати як на стадії розслідування кримінальної справи, так і на стадії вирішення позову за суттю. З'ясування цих особливостей та відмінностей з метою визначення меж застосування ЦПК України при розгляді цивільного позову, заявленого в кримінальному судочинстві, є актуальним та потребує вивчення і наукового обґрунтування. З огляду на це, питання відмінності цивільного позову в кримінальному та цивільному судочинстві є на сьогодні досить актуальними.

У першу чергу, різниця між одним і тим же позовом, але заявленим у різному судочинстві, полягає в наслідках: цивільний позов, що подається до загального суду є підставою для відкриття провадження у справі. Звернення із позовом до суду зупиняє перебіг позовної давності. При цьому, згідно зі ст. 265 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), якщо позов було залишено без розгляду, то сам факт подання такого позову перебігу позовної давності не зупиняє. У цьому разі законодавець має на меті запобігти передусім зловживанню правом, виключити можливість подання необґрунтованого позову з метою штучного продовження строку позовної давності.

Частина 2 ст. 265 ЦК України встановлює, що у разі залишення судом без розгляду позову, пред'явленого у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності.

У разі залишення без розгляду цивільного позову, пред'явленого у кримінальному процесі, норма ч. 2 ст. 265 ЦК України надає позивачеві пільговий строк для нового звернення до суду в межах цивільного судочинства, і час, що минув від дня пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі до дати набуття чинності вироком суду, у якому позов

було залишено без розгляду, не зараховується до строку позовної давності.

У цивільному процесі основними умовами, які повинні бути дотримані для розгляду справи у суді, є:

- підсудність справи суду, до якого подається позов;
- здатність особи виступати позивачем у суді;
- належним чином оформлені повноваження представника, якщо позивач діє через представника;
- відповідність позовної заяви вимогам щодо форми та змісту;
- оплата судових витрат.

Що ж стосується підстав та умов подання цивільного позову у кримінальному судочинстві, то основними з них є такі:

1. Майнова шкода повинна бути заподіяна злочином. У кримінальній справі не можуть розглядатись позови про відшкодування шкоди, адміністративним, цивільним та іншими видами правопорушень.

2. Заподіяна шкода повинна безпосередньо впливати з факту злочину, за яким здійснюється розслідування чи судове провадження. Так, згідно з п. 5 Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» № 3 від 31 березня 1989 р., не підлягають розглядові у кримінальній справі позови за вимогами про відшкодування матеріальної шкоди, які не впливають із пред'явленого обвинувачення.

3. Цивільний позов повинен бути заявлений своєчасно. Відповідно до ч. 3 ст. 28 КПК України цивільний позов може бути пред'явлений як під час досудового слідства та дізнання, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства [6].

Різниця між визначеними вище позовами полягає також у тому, хто може виступати позивачем.

Позивачем у цивільному судочинстві може виступати будь-яка особа, якій заподіяні збитки (шкода) неправомірними діями відповідача. Це може бути як особа, якій безпосередньо заподіюються збитки, так і особа, яка має право на пред'явлення регресного позову.

Так, відповідно до ст. 1191 ЦК України, особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Таке право надано, зокрема, підприємствам, установам та організаціям, які відшкодували шкоду потерпілій особі за винні дії їх працівника, якщо шкоду було заподіяно під час виконання ним своїх службових обов'язків. Стаття 27 Закону України «Про страхування» визначає, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяний збиток.

Виходячи зі змісту ст. 28 КПК України, право пред'явлення цивільного позову у кримінальному процесі належить особі, якій злочином заподіяно шкоду. У зв'язку з цим у кримінальній справі не можуть розглядатись регресні позови органів страхування та соціального забезпечення, підприємств, установ та організацій, які відшкодували шкоду потерпілій особі до розгляду справи у суді. Такі позови зацікавлені особи можуть подавати в порядку цивільного судочинства. До розгляду в кримінальному процесі допускаються позови медичних установ, органів міністерства фінансів, прокурора про відшкодування коштів, що були потрачені на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину (ст. 931 КПК України) [6].

Істотна різниця між цивільними позовами, заявленими у різному судочинстві, полягає також у позовних вимогах. Позов, пред'явлений у порядку цивільного судочинства, може містити вимоги про відшкодування будь якої шкоди – як матеріальної, так і моральної.

Що ж стосується позову, заявленого у кримінальній справі, то він може містити вимоги про відшкодування лише матеріальної шкоди, заподіяної злочином. Це впливає з положень ст. 28 КПК України, яка визначає, що особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право на пред'явлення цивільного позову при провадженні кримінальної справи.

Підтримуючи позицію В. М. Тертишника, вважаємо, що особі, яка потерпіла від злочину, має право на відшкодування як матеріальної шкоди, так і моральної. Честь, гідність, інтелектуальна та інша приватна власність людини мають бути захищені рівною мірою. Грабіж, крадіжка, пов'язані з проникненням у приміщення, шахрайство рівною мірою завдають не тільки матеріальної шкоди, але й моральної [3, с. 372].

При пред'явленні цивільного позову в порядку цивільного судочинства ст. 119 ЦПК України вимагає від позивача зазначення особи відповідача, місця його проживання тощо.

При пред'явленні ж цивільного позову у кримінальній справі на етапі, коли винуватця злочину ще не встановлено або не викрито, позивач не повинен вказувати, кому конкретно адресується позовна вимога. Хто і якою мірою повинен відшкодувати шкоду, вирішує слідчий або суд, встановивши всі обставини справи [3, с. 373].

При заявленні цивільного позову у порядку цивільного судочинства, позивач повинен довести ті факти та обставини, на які він посилається, в обґрунтовуючи свої вимоги (ст. 119 ЦПК України). При цьому згідно зі ст. 614 ЦК України обов'язок доведення відсутності вини покладається на особу, що допустила порушення.

Доказування ж підстав і розміру цивільного позову в кримінальній справі здійснюється за правилами кримінального судочинства. Це впливає з положень ст. 64 КПК України, згідно з якою характер і розмір заподіяної злочином шкоди підлягають доказуванню у кримінальній справі.

Стаття 62 Конституції України закріплює принцип презумпції невинності обвинуваченого та підозрюваного та визначає: «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватись на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Обов'язок доказування та встановлення події злочину, осіб винних у його скоєнні, а також всіх обставин справи КПК України покладає на орган дізнання, слідчого, прокурора та суд (ст. 4, ст. 22 КПК України) [3, с. 124].

Цивільне процесуальне законодавство як одну з підстав припинення провадження у справі передбачає мирову угоду сторін або відмову позивача від позову. Примирення сторін або відмова потерпілої особи від цивільного позову, заявленого у порядку кримінального судочинства також можливі, але це, як правило, не звільняє посадових осіб від обов'язку доказування підстав, характеру та розміру шкоди, заподіяних злочином.

Забезпечення цивільного позову є окремим інститутом у судовому процесі, мета якого – забезпечити в майбутньому задоволення вимог про відшкодування збитків.

Питання, пов'язані із забезпеченням позову в порядку цивільного судочинства, регулюються главою 19 ЦПК України. Підставою для застосування заходів до забезпечення позову є наявність фактичних обставин, які свідчать про те, що невжиття таких заходів може ускладнити чи зробити неможливим виконання рішення суду.

Підставою ж для вжиття заходів до забезпечення позову в кримінальному процесі є наявність достатніх даних про те, що злочинном завдана матеріальна шкода громадянину, підприємству, установі, організації або понесені витрати закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочину. Такі заходи слідчий вживає за клопотанням цивільного позивача або з власної ініціативи. Таким чином, для вжиття заходів до забезпечення позову в кримінальному процесі є факт заподіяння шкоди злочином. Питання можливості чи неможливості виконання рішення суду при цьому не аналізуються.

Заходи до забезпечення цивільного позову у кримінальній справі полягають:

– у здійсненні активних розшукових слідчих дій щодо виявлення майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за його дії (ч. 1. ст. 177 КПК України);

– у накладенні арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились;

– у вилученні майна, на яке накладено арешт;

– у складанні опису майна, на яке накладено арешт;

– у разі необхідності – у передачі майна на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам (ст. 126 КПК України).

Вищепереховані відмінності цивільного позову, заявленого в порядку цивільного та кримінального судочинства, є, на наш погляд, основними, але їх перелік у даному випадку не є вичерпним.

Аналіз особливостей цивільного позову дозволяє зробити такі висновки:

1. Метою заявлення цивільного позову як у цивільному, так і в кримінальному судочинстві є відновлення порушених майнових прав за допомогою судових органів. Можна стверджувати, що в разі заподіяння особі збитків злочинними діями відшкодування таких збитків можливе лише шляхом пред'явлення цивільного позову (за винятком випадків добровільного відшкодування збитків порушником).

2. Незважаючи на однакову правову природу, цивільний позов, заявлений при провадженні у кримінальній справі, має певні особливості. Проаналізовані вище особливості повинен враховувати, в першу чергу, дізнавач або слідчий, який здійснює провадження у кримінальній справі. Чинне кримінально-процесуальне законодавство саме на вказаних осіб покладає обов'язок роз'яснення потерпій особі її прав на заявлення цивільного позову та обов'язок доведення як вини підозрюваного, так і заподіяних ним матеріальних збитків.

Література

1. Кримінально-процесуальний Кодекс України [Електронний ресурс]. – Ліга: Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.
2. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна : постанова Пленуму Верховного суду України № 3 від 31 берез. 1989 р. [Електронний ресурс]. – Ліга: Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.
3. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : навч. посіб. / В. М. Тертишник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 576 с.
4. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Ліга: Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.
5. Цивільний процесуальний кодекс України // [Електронний ресурс] –Ліга: Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.
6. Янович Ю. П. Уголовный процесс Украины [Електронний ресурс] : пособие по подгот. к гос. (вып.) экзамену / Ю. П. Янович. – Х., 1998. – 256 с. – Режим доступа : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z106_page_35.html.

Надійшла до редколегії 17.11.2009

Анотації

Розглянуто цивільний позов як правовий інструмент захисту майнових прав осіб, потерпілих від злочину. Проаналізовано особливості цивільного позову, що заявляється при провадженні у кримінальній справі порівняно з цивільним позовом, поданим у порядку цивільного судочинства.

Рассмотрен гражданский иск как правовой инструмент защиты имущественных прав лиц, потерпевших от преступления. Проанализированы особенности гражданского иска, который заявляется при производстве по уголовному делу в сравнении с гражданским иском, поданным в порядке гражданского судопроизводства.

A civil action as a legal instrument of property rights defence of persons who were victims of any crime is researched. Peculiarities of civil action, which is submitted in criminal proceeding comparing to the civil action, submitted in the order of civil legal proceeding are analyzed.

УДК 347.73

В. І. СТРЕЛЯНИЙ,

*науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем профілактики та розслідування злочинів
навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СУТНІСТЬ КОНТРОЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ

Контроль за здійсненням розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг є одним із важливих напрямків фінансового контролю, що забезпечує дотримання порядку проведення розрахунків між суб'єктами господарювання та споживачами. Разом із тим, численні проблеми, що виникають під час здійснення такого виду контролю, свідчать про недостатнє правове врегулювання даного інституту, вирішення яких можливе, у тому числі, шляхом проведення наукових досліджень у цьому напрямку.

Важливим кроком на шляху до створення більш повного уявлення про даний напрямок фінансового контролю вважаємо з'ясування специфіки контрольних правовідносин за здійсненням розрахункових операцій, що дозволить виявити шляхи вдосконалення його правового регулювання.

Дослідженням фінансових та фінансово-контрольних правовідносин приділено увагу в працях багатьох науковців, серед яких можна виділити роботи О. В. Бризгаліна, Л. А. Савченко, Т. В. Сараскіної, Є. С. Мороза, Д. В. Рєви, В. В. Уткіна, Л. Касьяненко, В. П. Нагребельного та ін.

Роботи науковців присвячені в основному з'ясуванню особливостей та елементів фінансово-контрольних правовідносин або контрольних податкових правовідносин. Комплексного дослідження, присвяченого проблемам правового

регулювання контролю за здійсненням розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг до цього часу не існує, тому спробуємо визначити особливості контрольних правовідносин за здійсненням розрахункових операцій, для того щоб з'ясувати їх якісні відмінності та місце в системі фінансового права.

Метою даної статті є визначення сутності контрольних правовідносин щодо здійснення розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг шляхом характеристики їх структурних елементів та ознак, які їм притаманні. Саме це, на нашу думку, дозволить з'ясувати природу даного контролю, визначити порядок виникнення й формування змісту прав та обов'язків, що стане запорукою забезпечення дотримання інтересів держави та прав суб'єктів господарювання.

Треба зазначити, що відносини, які виникають при проведенні контролю за здійсненням розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, належать до фінансово-контрольних правовідносин, але характеризуються комплексом специфічних ознак. Між правовідносинами і фінансовими правовідносинами, між фінансовими правовідносинами та фінансово-контрольними правовідносинами існує взаємозв'язок загального та особливого [1, с. 248]. Так само контрольні правовідносини щодо здійснення розрахункових